

18. YÜZYILDA GİRİT’TE CİZYE UYGULAMASI VE TOPLUMSAL ETKİLERİ*

AYŞE NÜKHET ADIYEKE**

Osmanlı merkezî yönetimince doğrudan toplanan ve merkezî hazinenin önemli gelir kalemlerinden biri olan cizye, İslam hukukunda kitap ehli gayrimüslimler için zımmiyet statüsünün belirlenmesinde baş koşuldur.¹ İmparatorluğun aynı anda hem ideolojik hem de hukuksal araçlarından biri olan cizyenin gerek yüklenmesi sırasında oluşan kayıtlar (tahrirler), gerekse toplanması sırasında oluşan kayıtlar (cizye, muhasebe defterleri) ekonomik, sosyal ve demografik açıdan hayli zengin veriler sunmaktadır. Bu veriler tarihçiler tarafından sosyo-ekonomik tarihin temel malzemesi olarak her gün yeniden incelenmekte ve yeni bakış açılarıyla yeni yorumlar örülmekte; yeni sonuçlara ulaşılmaktadır.²

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi* adlı eserinde cizye için şu tanımlamayı kullanmıştır:

“Devlet-i Osmaniye’nin bidâyet-i te’sisinden Tanzimat-ı Hayriye’nin neşrine kadar tam beş buçuk asır cizyenin usûl-ü tarh ve taksîmince esâsen hiçbir günâ tebdil ve tağyîr vuku’â getirilmeyerek meşru’iyeti dâiresinde idare edilmiştir. Yalnız tevzi’inde ve tahsîlinde bazen ıslahât icra olmuştur ki bunların en mühimlerinden birisi Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafâ Paşa zamânında icrâ olunan ıslahâttir.”³

* Bu yazı, 27 Haziran - 1 Temmuz 2012 tarihinde, Yunanistan Rethymno’da düzenlenen “20th CIÉPO Symposium, New Trends in Ottoman Studies,” de bildiri olarak sunulmuş ve genişletilmiştir

** Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Mersin/TÜRKİYE, nukhetadiyeke@gmail.com

¹ Boris Christoff Nedkoff; “Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)”, Çev. Şinasi Altundağ, Belleten, Cilt VIII, Sayı 32 – TTK, Ankara, I. Teşrin 1944, ss. 599-652 ve Halil İnalçık; “Djizya”, *Encyclopaedia of Islam*, C. 2, 2nd edition, Leiden, 1965, ss. 562-566.

² Machiel Kiel; “Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers (Cizye Defterleri) for Demographic Research”, *Etudes Balkaniques* 70.4: 1990, ss. 70-104 ve Marinos Sariyannis; “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54:2011, ss. 39-61.

³ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, c.1, Kanaat Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul 1327, s. 44.

Bu ıslahat İmparatorluk genelinde köklü bir düzenleme olup bu sürecin Girit Adası'nda uygulanması Marinós Sariyannis'in çalışmasının ana çerçevesini oluşturmuştur.⁴ Başlangıçta bir hususun vurgulanması, çalışmanın sınırlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Cizye kayıtları bu çalışmada bilinen nedenlerle demografik veriler olarak kullanılmamıştır. Zira aşağıda örneklendirileceği üzere cizye uygulamasında uzun yıllar sabit miktarda kâğıtlarla tahsil yöntemi yürürlükte tutulmuştur. Bu durumun gayrimüslim nüfus hakkında az çok bir fikir vermesi mümkün olabilse de demografik açıdan kesin sonuçlara ulaştırması söz konusu değildir. Diğer yandan yine aşağıda ele alındığı üzere adada Osmanlı merkez hazinesine girmeyen, Mekke ve Medine hazinesine aktarılan cizye gelirleri söz konusudur ki bu durumda kayıtlar, adanın genel kayıtlarından ayrı tutulmuştur. Bir diğer husus da cizye verilerinin demografik sonuçlara ulaştırılması konusunda tarihçiler arasında süren tartışmalardır.⁵ Tartışma, gerek kullanılan terminoloji ve karşılığının tespiti, gerekse demografik sonuçlara ulaşmada kullanılacak tekniğin somutlaştırılması noktasında bu makalenin genel çerçevesinin dışındadır. Bu nedenle çalışmamızda cizye verileri demografik sonuçlara ulaşma amacıyla kullanılmamış ve bu tartışmalar ayrı tutulmuştur.

Araştırmamızda kullanılan kaynaklardan ilk gurubu Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Baş Muhasebe, Cizye Muhasebesi kayıtları ile Cevdet Tasnifi içinde yer alan maliye kayıtları oluşturmaktadır. İkinci gurupta ise Girit Adası'nda yerel uygulama ve sonuçları değerlendirme açısından önem taşıyan kadı kayıtlarıdır ki bunlardan 18.yy'da Resmo'ya ve Kandiye'ye ait olanlar incelenmiştir.

Girit Adası'nın Osmanlı egemenliği altına alınması ile birlikte adada yerleşik gayrimüslim nüfus üzerinde cizye kabulü doğrultusunda zimmiyet statüsü oluşturulmuştur.⁶ Osmanlı fetih sonrası adada egemenliği kabul eden ve cizye ödemekle yükümlü tutulan reayanın can ve mal güvenliğinin sağlanması için her türlü önlemin alınmasını sağlamıştır. Diğer yandan yine fetihten sonra cizye yükümlülüğünü kabul eden gayrimüslim reayanın fetihten önceki özel mülkiyet hakları tanınmış ve mülkiyet hakkının devamı sağlanmıştır.⁷

⁴ Sariyannis, "Notes on the Ottoman Poll-Tax..." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54:2011, ss. 39-61.

⁵ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Yay. Haz. Halil İnalıcık, Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara: 2000, ss. 35-50.

⁶ Evangelia Balta - A. Nükhet Adıyeke - Nuri Adıyeke, "The Poll Tax in the Years of the Cretan War (Symbol of Submission and Mechanisms of Avoidance)", *Thesaurimasta, Bollettino dell'Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini*, Venezia 31, 2001, ss. 323-359.

⁷ Balta ve diğerleri, "The Poll Tax in the Years of the Cretan War ...", s. 332, dipnot.28.

Fetih sırasında 1650’de ve fetihten sonra 1670’de cizye de dâhil olmak üzere tüm vergi sistemi ve toprak sisteminin düzenlenmesi sayım ve yazım işlemi ile gerçekleştirilmiştir.⁸ Gülsoy’un aktardığı bilgilere göre 1670 tarihli tahrirde adada cizye tevzi ve tahsiline ilişkin sistem net olarak ortaya konulmuştur.⁹ 1670 tarihli sayımda adada 27.162 adet cizye yükümlüsü hane tespit edilmiştir.¹⁰ 1650-1670 dönemi cizye uygulamasının Girit’e özgü tipik özelliği fetih sırasında ve sonrasında ortaya çıkan durumlara ilişkin olarak bazı muafiyetlerin gerçekleşmiş olmasıdır. Bunlardan ilki gayrimüslim din adamlarına sağlanan ikincisi ise Osmanlı fethi sırasında yararlılık gösteren gayrimüslimlere sağlanan muafiyettir. İlk maddeye ilişkin olarak Resmo kadı sicillerindeki 1656 tarihli kayıt açıklayıcı bilgi vermektedir:

“... taht-ı kazanıza tabi olan Acı Popula nam karyenin metohi olan Galo nam metoh sakınlerinden Kozma nam zimmi ayin-i batulları üzere ruhban olub reaya defterinde haricler iken haliya mezburlardan reaya cizye talep ve rencide itmekle bu tarafda izhar-ı tazallum itmeğin varaka tahrir olunub irsal olundu vusulünde gerekdir ki ruhban olub reaya defterinden ismi yoğ ise ve olmadıği vaki ise cizye ve sair teklif ile rencide itdirilmeyüb men eylesin...”¹¹

Bunun temel gerekçesi Osmanlı egemenliğinin kurgulanması sırasında Venedik döneminde yaşanan Katolik baskısını ortadan kaldırmak ve adanın yerel Ortodoks inancına güvenlikli bir alan yaratmaktır. Bunun bir parçası olarak da Ortodoks ruhban başlangıçta cizyeden muaf tutuldu. Ancak bu durum 1692’ye kadar devam etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte ilan edilen fermanla din adamları yıllık maktu’ cizye ödemekle yükümlü tutulmuş ve ardından da 1694 de tümüyle diğer reaya misali bireysel olarak cizye yükümlüsü haline getirilmişlerdir.¹²

⁸ Ersin Gülsoy, “Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti’nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları” *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Goyunc*, ed. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem - Ankara: 2001, ss.183-203; Ersin Gülsoy, *Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul: 2004; Ersin Gülsoy, “The Legal and Economic Status of the Reaya of Crete During Ottoman Rule (1645-1670)”, *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, ss. 49-67.

⁹ Gülsoy, “Osmanlı Tahrir Geleneğinde...”, s. 195. Girit’te 1670 tarihli Kanunnameye atf yaparak reyadan üç sınıf itibarıyla 48-24-12 dirhem cizye tahsil olunması hükmüne ilk kez dikkat çeken Neşet Çağatay’dır. Bakınız: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reyadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, Ankara, 1947, s. 494.

¹⁰ Gülsoy, *a.g.e.*, s. 280.

¹¹ VGM Resmo Şer’iyye Sicili no. 56, (RŞS), s. 4 (3 Şevval 1066/ 25.07.1656).

¹² Balta ve diğerleri, “The Poll Tax in the Years of the Cretan War ...”, s. 343.

18. yüzyıl öncesinde gerek Gülsoy'un çalışmaları, gerekse Sariyannis'in makalesinden anlaşıldığı kadarıyla Girit'te cizye uygulaması belli bir sistematığe bağlanabilmiş değildir. Adanın Osmanlı egemenliğine alınmasıyla toprak yönetimi ve yazımları ile vergi yükümlülüklerinin belirlenmesi üç önemli aşamadan geçmiştir. İlk ikisi 1650 ve 1670'de gerçekleşen düzenlemelerdir ki yukarıda da aktardığımız üzere Gülsoy çalışmalarında bunları ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Üçüncü aşama ise 1691 mali reformlarıdır ki adada 1670 sayımı ile 1691 düzenlemesi ve sonrasında ortaya çıkan farklılaşmalar Sariyannis tarafından tahlil edilmiştir.

Köprülü Fazıl Mustafa Paşa döneminde Osmanlı genelinde cizye tahsilatında 1691 reformu ile atılan en önemli adım, vergi yükümlülerinin ekonomik durumları gözetilerek üç sınıf belirlenmesi ve bunun merkezde hazırlanan kâğıtlar ile gerçekleşmesiydi.¹³ Ancak bu belirleme Girit için yeni bir durum değildi. Zira Girit kanunnamesi zaten cizye için üç sınıf esasının uygulanmasını emrediyordu. İkinci önemli adım cizyenin "hâne" başına değil "nefer" başına yüklenmesiydi. Ancak bu esas da İmparatorluk genelinde yaygın olarak uygulanmadan önce zaten yirmi yıl süreyle Girit'te denendi.¹⁴ Girit için yeni olan, bu reform sonrasında adada cizye yükümlülerinin ve ekonomik düzeylerinin yeniden saptanmasıydı. Böylece gerek cizye yükümlüsü sayısında gerekse ekonomik düzeylerin belirlenmesinde oldukça farklı bir tablo ortaya çıktı.¹⁵

Öncelikle cizye yükümlüsü miktarındaki ciddi düşüş konusunda Sariyannis'in tespitleri bulgularımızla örtüşmektedir. Zira geçen yaklaşık kırk yıllık dönemde gayrimüslim nüfusun azalmasına yol açan iki önemli olgu söz konusudur. Bunlardan ilki anılan dönemde tüm Akdeniz dünyasında hüküm süren demografik kriz¹⁶ ve ikincisi de Girit'te hızla ve yaygın bir şekilde yaşanan ihtidalar, hatta kitlesel İslamlaşmadır.¹⁷ Osmanlı egemenliği sırasında adadan kaçan az sayıda nüfusu da

¹³ Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye...", s. 634; Abdurrahman Vefik, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁴ Sariyannis, "Notes on the Ottoman Poll-Tax...", s. 43.

¹⁵ Sariyannis, "Notes on the Ottoman Poll-Tax...", s. 45.

¹⁶ Michael Kiel, bu dönemde gerçek bir demografik felaket olduğunu ifade eder. Bkz: Kiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax...", s. 76.

¹⁷ Ayşe Nükhet Adıyeke, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 – TTK, Ankara 2006, ss: 557-568; Nuri Adıyeke, "Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete", *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, pp. 203-209.

buna eklemek gerekir. Zira büyük çapta kaçışlar, Osmanlı kurumlarının tesisinden ve tahrirlerin yapılmasından önce gerçekleşmiş olmalıdır. Gayrimüslim nüfusun ekonomik statülerindeki değişim ise Sariyannis tarafından şu gerekçelerle açıklanmıştır: Bazı varlıklı gayrimüslimlerin gerçek ekonomik durumlarını gizlemeleri ve Osmanlı memurlarının üç sınıf eşliğini daha rasyonel olarak belirlemeleri.¹⁸ Triandafillidou da bu rakam farkı konusunda bir önerme ileri sürmektedir. Ona göre Osmanlı bürokratları ilk cizye yükümlüsü sayılarını Venedik döneminden kalma kayıtlara göre gerçekleştirmişlerdi. Ancak bunlar gerçeği yansıtmıyordu. Osmanlı merkezi yönetimi kendi sayımlarını gerçekleştirdikten sonra yükümlü sayısı ve statüsü daha gerçeği yansıtan bir görüntü sundu.¹⁹

1691 reformu adada sadece iki yıl uygulanabilmiş;²⁰ ardından yıl yıl değişen uygulamalarla neredeyse 18. yüzyılın tamamına yayılan hareketlilik hüküm sürmüştür. Bu karmaşa, 1698 yılında ilan edilen düzenlemeyi içeren fermana²¹ şu cümlelerle hikâye edilmiştir:

“...Bundan akdem memâlik-i mahrusada vaki’ ehl-i zimmetin ru’usu üzerine mevdu’a olan cizye min-gayrı örf icâb eylediği vech-i şer’i üzere mürâ’ât olunmamağla ehl-i zimmetin ahvâli perişân ve beyne’l-memâlik usûl-ü envâl-i meşru’asından olan mâl-ı cizye gereği gibi mazbut ve mahfuz olmadığından zayi’ ve telef olmağın ...

... yüz iki ve yüz üç seneleri âlâ ve evsat ve ednâ itibarıyla cem’ ve tahsil olunmuş idi yüz üç senesinde sürülen âlâ ve evsat kağıdı yüz iki senesinden noksan ve tahsil olunmak ile yüz dört senesinde ehl-i zimmet esnâf-ı selâseyi beynlerinde mer’i tutmak üzere muhattar olan ale’s-seviye evsat kağıdı verilmek ferman olunub bâdehu yüz beş ve yüz altı senelerinde verilen evrâkın yüz evrakda yirmisi âlâ ve altmışı evsat ve yirmisi ednâ tevcih olunmak üzere ferman olunmuş idi lakin ol vech üzere tevcih olunmaktan fukarâya ve cizyedarlara kemâl-i mertebe ‘usret olub ve cizyedarların dahi aynı esnâf-ı selâse kağıdın tevzi’inden fukarâya ta’addileri def’ bir vechle mümkün olmamağla yüz yedi senesinde esnaf-ı selâse itibarsız re’âyâ beynlerinde mer’i tutmak üzere her yüz kağıda on âlâ ve yetmiş evsat ve

¹⁸ Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax...”, s. 46.

¹⁹ Yollanda Triandafillidou; *To Emproi ke i İkonomia tis Kritis 1669-1795*, Iraklion 1988, s. 43. Triandafillidou’nun bu önermesi kısmen tutarlı olmakla birlikte yazar bu değerlendirmesinde ihtidaları tümüyle göz ardı etmiştir.

²⁰ Sadece 1102 ve 1103 cizyeleri için uygulanmış. Bkz. Vakıflar Arşivi, Resmo Şer’iyye Sicilleri, (RŞS) no.413, s. 102, ve Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax...”, s. 52-53

²¹ RŞS no.413, s. 102

yirmi edna itibarıyla ale's-seviye bi'l-cümle evsat verilüb yüz dokuz senesine gelince vech-i meşruh üzere cibayet olunurdu ancak esnâf-ı selâse itibarın re'âyâ beynlerinde mer'i tutmayıp ehl-i zimmetin ağniyası vasatü'l-hal ve fakirü'l-hal olanlara gadr idüb gani olan kefereler dahi bi'l-cümle evsat kağıdın aldıklarından sonra cizyeleri tahsili tehire kalub havale olan umur-u mühimmeye dahi aceleten akça verilmeğe bais olmağın..."

Bu anlatıdan yola çıkarak ana başlıklarıyla ortaya çıkan durum şudur: H.1102 (1690-1691) ve H.1103 (1691-1692) senelerinde cizye üç sınıf esasıyla toplanmıştır. H. 1104 (1692-1693) senesinde ise reayanın kendi içinde üç sınıf esasını gözetmesi emriyle tüm adada evsat kâğıtları dağıtılmış, H.1105 (1693-1694) ve H. 1106 (1694-1695) senelerinde merkezce %20 âlâ %60 evsat ve %20 edna oranları sabitlenmiştir. Ancak bu uygulama hem cizyedarları hem de reayayı sıkıntıya sokmuştur. Bunun üzerine H. 1107 (1695-1696) senesinde yeniden tüm adaya evsat kâğıdı gönderilmiş ancak reayanın yine kendi içinde %10 âlâ, %70 evsat ve %20 edna ayrımını gözetmeleri istenmiştir. H. 1110 (1698-1699) senesine kadar bu esas üzere uygulanması emredilmiş ancak pratikte yine ortaya çeşitli sorunlar çıkmıştır. Özellikle varlıklı (gani) olanların âlâ vermeyip evsat vermede ısrar etmeleri, öngörülen sınıflamanın reayanın kendi içlerinde uygulanmasını imkânsız hale getirmiştir.

Fermanda sözü edilen on yıllık dönemde cizye uygulamasına ilişkin esaslar sistematize edildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmıştır:

Cizye yılı	Evrak türü	Cizye Pratiği
1102 (1690-91)	Üç sınıf	
1103 (1691-92)	Üç sınıf	
1104 (1692-93)	Tümü evsat	Üç sınıf
1105 (1693-94)	20 % Âlâ 60 % Evsat 20 % Edna	
1106 (1694-95)	20 % Âlâ 60 % Evsat 20 % Edna	
1107 (1695-96)	Tümü evsat	10% Âlâ 70 % Evsat 20 % Edna
1110 (1698-99)	Tümü evsat	10% Âlâ 90% Evsat

Tablo 1. 17. yüzyıl boyunca cizye uygulaması

Düzenlemenin gerekçesi olan H. 1110 (1698-1699) senesi cizye uygulamasına gelince; fermanla yine adanın tamamına ale’s-seviye evsat kâğıtları gönderileceği, ancak cizyedar eline verilen her yüz evsat kâğıdından on adedinin âlâ olarak dağıtılacağı (%10 âlâ, %90 evsat) ve zenginlere bu dağıtımın da köy kocaları, papazlar ve mahalle başlıklar aracılığı ile gerçekleştirileceği emredilmiştir.²²

1698 fermanından sonra 18. yüzyılda ilan edilen tespit edebildiğimiz beş düzenleme vardır.²³ Bunlardan 1703 ve 1714 tarihli iki düzenleme Sariyannis tarafından değerlendirilmiştir.²⁴ Dikkat çeken en önemli nokta 1704 yılında gönderilen evrakın üç sınıf itibarıyla %10-%80-%10 şeklinde uygulanmasıdır. Bunu takiben 1716-1717 (H.1129) yılı cizyesi için 19400 adet cizye evrakı gönderilmiştir. Üç sınıf itibarıyla evrakın 1900 âlâ, 15200 evsat ve 2300 edna olmak kaydıyla taksimi Girit defterdarına bildirilmiştir.²⁵

Bunların dışında 1727, 1735 ve 1765 yıllarında ilan edilen fermanlarla üç kez Girit’te cizye tahsili için düzenleme yapılmıştır.²⁶ 3 Receb 1139 (24 Şubat 1727) tarihli fermanla ilk defa cizye evrakı sayısı net olarak verilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla on yıl içinde evrak sayısı 19400 den 21900’e yükselmiştir. 18. yüzyıl boyunca yapılan düzenlemelerle evrak sayısındaki değişim özetle aşağıda tablolştırılmıştır:²⁷

²² “...cizyedar olanlara verilen yüzde on âlâ kâğıdı köy kocaları ve papazları ve mahalle başlıklar marifetiyle verib min bâ’d kolcuların âlâ kağıdın verüb ve sen âlâsın deyü fukaraya ta’addi eylememek şartıyla evsat kağıdın yüzde on kağıdı âlâ verilüb fi-ma bâ’d lebdil ve tagyir olmayub...” Aynı belge, RŞS no.413, s. 102.

²³ 18. yüzyıl boyunca birkaç kez cizye sayımı yapıldığı bilgisi kaynaklarda yer bulsa da bu defterlere Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ulaşmak mümkün olmamıştır. Örneğin 1713 tarihli bir hükümde defter-i tahrir-i cedide atf yapılmaktadır. Bkz. RŞS no.58, s.88. Price, Kiel ve diğerlerinin Halcyon Days bildiri kitabında yer alan çalışmalarında sözünü ettikleri Tapu Kadastro Arşivi’ndeki 1704 tarihli Girit tahrir defteri ise özel olarak cizye yükümlülerini içermemekle birlikte gayrimüslim nüfus açısından önemli bir kaynaktır. Simon R. F. Price, Oliver Rackham, Machiel Kiel and Lucia Nixon; “Sphakia in Ottoman Census Records: A Vakıf and Its Agricultural Production” *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840* (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, s. 73.

²⁴ Sariyannis, “Notes on the Ottoman Poll-Tax...”, s. 54-55.

²⁵ BOA, Cevdet Maliye, no. 9450.

²⁶ 1727 tarihli düzenlemeyi içeren ferman sureti RŞS no.48, s.41; 1735 tarihli düzenlemeyi içeren ferman sureti RŞS no. 415, s. 263 (devamı s. 8), 1765 tarihli düzenlemeyi içeren ferman sureti RŞS no.49, s. 36.

²⁷ Rakamlar, cizye yükümlüsünü gösteren evrak miktarı açısından Traindafillidou’nun verdiği rakamlara oldukça yakın bir tablo ortaya koymaktadır. Traindafillidou; *a.g.e.*, s. 44

Tarih	Esnaf-ı selase oranı			Cizye evrakı sayısı			
	Âlâ %	Evsat %	Edna %	Âlâ	Evsat	Edna	Toplam
1701 ²⁸	9,8	77,8	12,4	1949	15593	2492	20034
1717 ²⁹	9,8	78,3	11,9	1900	15200	2300	19400
1727 ³⁰	8,7	76,8	14,5	1900	16816	3184	21900
1735 ³¹	8,7	76,8	14,5	1900	16816	3184 +1900 ber vech-i emanet	21900
1760 ³²	8,4	76,9	14,7	1900 <u>136</u> ³³ 2036	17416 <u>1085</u> ³³ 18501	3384 <u>136</u> ³³ 3520	24057
1765 ³³	8,5	76,8	14,7	1975	18009	3459	23443
1772 ³⁴	8,5	76,8	14,7	1975	18009	3459	23443

* H.1159 (1746) yılında eklenen İsfakiye reayası cizye evrakı

Tablo 2. 18. yüzyıl boyunca cizye uygulaması

18. yüzyıl boyunca ilan edilen bu düzenlemelerde dağıtılması planlanan cizye evrakı sayısı öne çıkmaktadır. 1698 düzenlemesinde kesin evrak sayısı belirtilmemiş ancak oran gösterilmiştir. Sonraki düzenlemelerde ise oran belirtilmemiş ancak gönderilen âlâ, evsat ve edna evrak sayıları net olarak verilmiştir.³⁵

1735 yılında emaneten 1900 ek evrak gönderildiği halde bunlar kullanılmamış, defterdarın zimmetinde kalmıştır. Evrak sayıları dikkate alındığında sadece yüzyılın ikinci yarısında bir miktar artış gözlenmektedir. Buna göre âlâ cizye yükümlüsü %4; evsat %7; ednâ ise %8,5 oranında artmıştır. Genel toplamda ise %7 oranında bir artış söz konusudur. 1746 yılında yapılan başka bir düzenleme ile Girit Adası cizye evrakına Gazi Hüseyin Paşa'nın evkafından olan İsfakiye Nahiyesi reayasının cizyeleri de eklenmiştir. 1760 yılı cizye evrakı sayısında bu husus yeniden vurgulanmıştır.³⁶

²⁸ BOA, MAD-d no. 4236.

²⁹ BOA, Cevdet Maliye, no. 9450.

³⁰ RŞS no.48, s. 41-43.

³¹ RŞS no.415, s. 263 (devamı s. 8).

³² BOA, Cevdet Evkaf, no. 922.

³³ 1765 fermamı RŞS no. 49, s. 36.

³⁴ BOA, Cevdet Maliye, no. 26538.

³⁵ Tabloda yer alan oranlar tarafımızdan hesaplanmıştır.

³⁶ BOA, Cevdet Evkaf, no. 922. İsfakiye reayasının cizyeleri hakkında aşağıda ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.

Anılan dönemde cizyenin kişi başına toplanması talep edilen miktarlar incelendiğinde ise ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Düzenleme tarihi	Kişi başına alınan Altın	Kişi başına alınan Kuruş ³⁷	Maışet için alınan (kişi başına - para)	Taksitli ödeme
1727	Eşrefi altın 4 / 2 / 1	10 / 5 / 2,5	12 / 9 / 6 (+1 ücret-i kitabet)	4 taksit
1735	Zerr-i mahbub 4 / 2 / 1	--	Belirtilmemiş	4 taksit
1765	Zerr-i mahbub 4 / 2 / 1	11 / 5,5 / 2,75	12 / 9 / 6 (+1 ücret-i kitabet)	4 taksit

Tablo 3. 18. yüzyılda kişi başına alınan miktarlar

Buna göre yüzyılın ilk yarısında ödenen cizye miktarları da 10 / 5 / 2,5 kuruştan 11 / 5,5 / 2,75’e yükselmiştir. İlginçtir ki her üç düzenlemede de cizye miktarları ile birlikte altının bu yıllara ait rayiç bedelleri akçe veya para olarak hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde verilmiştir.³⁸

Düzenleme tarihi	Cinsi	Akçe karşılığı	Para karşılığı
1727	Zolata	90	
	Zincirli altın		110
	Mısır altını		110
	İstanbul altını	400	
1735	Zerr-i mahbub	300	
1765	Müdevver-i cedit (İstanbul altını)	465	
	Zerr-i mahbub	330	
	Zincirli Mısır Altını	330	
	Tuğralı Mısır Altını	315	
	Kuruş		40

Tablo 4. Altın paraların akçe bedelleri

Girit Adası’nda toplanan cizye miktarını maddi açıdan örnekleyebilmek için elimizdeki veriler oldukça sınırlıdır. Girit Hazinesine ilişkin Başbakanlık Osmanlı

³⁷ 1725-1731 tarihlerinde 1 Esedi Kuruş = 144 akçe Bkz. Şevket Pamuk, *Monetary History of the Ottoman Empire*, Port Chester, NY USA, Cambridge University Press, 2000, s. 144.

³⁸ Örneğin 1727 tarihli fermanda “...*eenas-ı nükededen her ne gına akçe getirirlerse halisü’l-‘ayyar ve tam’ü-lvezn olanlarını râyic olduğü vech ile ahz Zolata doksana akçeye ve Zincirli ve Mısır Altını yüz onar paraya ve Zincir Güllü Müdevver İstanbul Altını dörder yüz akçeye alınıb cizyeleri bu vechle cibâyet ve tahsil...*” RŞS no. 48, s. 42.

Arşivi'nde gerek maliyeden müdevver defterler ve gerekse divan-ı hümayun baş muhasebe Girit Hazinesi kayıtları arasında sadece 18. yüzyılın ilk çeyreğine ait akçe karşılığı cizye rakamları bulmak mümkün olabilmıştır.

Cizye yılı (Hicri / Miladi)	Evrak Sayısı				Toplanan cizye miktarı Akçe	Kaynak (BOA)
	Âlâ	Evsat	Edna	Toplam		
1112 (1700-01)	1949	15593	2492	20034	11.846.068	MAD-d 4236
1121 - 1122 (1709-10)	-	-	-	-	11.400.000	MAD 18731
1131 (1719)	1900	15200	2300	19400	11.511.600	DBŞM GR.H 8/46
1132 (1720)	-	-	-	21716	12.628.020	DBŞM GR.H 8/94
1133 (1721)	-	-	-	-	12.693.180	DBŞM GR.H 8/84
1134 (1722)	-	-	-	-	12.693.180	DBŞM GR.H 9/36

Tablo 5. 18. Yüzyılın başlarında Girit'te toplanan cizye miktarları

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla cizye yükümlüsü oranı yüzyılın ilk çeyreğinde %7 civarında artarken cizye miktarı ise %11,3 oranında artmıştır. Buna karşın Girit cizyesinin Girit Hazinesi içindeki oranı ise giderek azalmıştır. Örneğin H.1121 (1709) yılı toplam mukataa ve mu'accele gelirleri 22.877.941 akçedir. Bu toplam içinde cizye gelirin oranı %50'dir. Oysa H. 1134 (1722) yılında mukataa ve mu'accelelerden oluşan toplam hazine geliri 37.588.076 akçedir. Bu sene Girit cizyesi Girit hazinesi gelirlerinin yaklaşık %35 ini oluşturmaktadır.

18. yüzyıl boyunca Girit cizyesi başta 1698'de Hanya Muhafızı Ahmed Paşa'ya deruhte ve tefviz edilmiş, sonrasında cizye cibayeti işi sadece Girit defterdarlarına tevcih edilmiştir. 1727'de adı belirtilmeyen Girit defterdarının 1735'de Ahmet Efendi 1740'da Ali Efendi 1760'da diğer Ahmet Efendi ve 1765'de ise İbrahim Efendi olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ Girit defterdarı, tüm adadan cizye toplama işlemini kethüdaları aracılığı ile gerçekleştirmektedir. Örneğin Resmo ve nahiyelerinde cizye toplama görevi 1713'de "taraf-ı mirîden" tayin olunan Süleyman Efendi'ye⁴⁰ 1716'da Girit Hazinesi vezzâmı Ömer Ağa'ya⁴¹, 1717'de cizyedar

³⁹ Yukarıda anılan fermanlar ve RŞS no. 415, s. 100; BOA, Cevdet Maliye no. 28390.

⁴⁰ RŞS, no. 58, s. 88.

⁴¹ RŞS, no. 3109, s. 107.

kethüdası Osman Kethüda’ya⁴², 1720’de Debbagzade el-Hac Hüseyin’e⁴³ 1727’de yerli ağası Mehmed Ağa’ya⁴⁴, 1730’da ise Molla Ahmed’e⁴⁵ sipariş edilmiştir.

Cizye tahsilinde en önemli hususlardan biri de işlem sırasında adada sakin ve çeşitli amaçlarla adadan geçen reayanın yerlerinde kalmaları ve hareket etmemeleridir. Bu amaçla cizye tahsili vakti yaklaştığında “...ehl-i zimmet reayası müürur ettirilmemesi...” ve hiçbir aracın “...iskelelerden taşra çıkarılmaması...” mu’tad-ı kadim olduğu önemle belirtilmektedir.⁴⁶ Özellikle gerek gemici taifesinin gerekse başka bölgelerden gelmiş ehl-i zimmet tüccar ve sair kişilerin cizye toplama işlemi bitene kadar limandan ayrılmamaları vurgulanmıştır.⁴⁷ Bu önlemin bir başka gerekçesi de cizye ödemekten kaçmaya çalışanların limandaki araçlara saklanmasının önünü almaktır. Cizye tahsilatı tamamlanıncaya kadar hiçbir aracın ayrılmamasını sağlayarak firarların önünü almak kısmen mümkün olabilmektedir.

Bu uygulama, cizye tahsilinde kayıp ve kaçak sayısını azaltmak amacıyla uygulandığı halde kimi zaman şikâyetlere de yol açmıştır. Girit Adası’nda cizye tahsili sırasında cizye talebiyle sorun yaşayan bir gurup adada ticaret amacıyla bulunan Çamlıca ve Santorini Adası reayalarıdır. Bu iki ada da kaptan-ı derya hassı olduklarından reayaları cizyelerini maktu olarak kaptan-ı deryanın vekiline ödeyegelmişlerdir. Bu duruma ilişkin ellerine eda tezkeresi de verildiği halde, ticaret amacıyla her Girit’e geldiklerinde Girit cizyedarları tarafından cizye talebine maruz kalmışlardır. Örneğin 1740 yılında Santorin Adası reayası Nikola veled-i Yakomi divan-ı hümayuna ilettiği arzında ellerinde mühürlü tezkereleri olduğu halde on adet çalışanı ile birlikte Resmo’da cizye talebine maruz kaldıklarını dile getirmiştir. Cevaben yazılan emirde adı geçen kişilerin diğer adalardan veya kazalardan olmayıp Kaptan Paşa adaları halkından olduğundan, kendilerinin edna sınıfından maktu olarak vergilerini ödemiş oldukları; bu nedenle tekrar evsat ve âlâ talebiyle rahatsız edilmemeleri belirtilmiştir.⁴⁸ Aynı sorun 1765 yılı başında yeniden ortaya çıktığında “...cizyeleri maktu’an vezir tarafından edâ ve teslim ve yedlerine eşkâllerine mutâbık ma’mul senedât olan cezire reayalarının umûr-u hususları Kaptan Paşa’ya havâle olunub aher mahallerde hilaf-ı şurût rencide olunmaması şart olup...” ibaresiyle kaleme alınan ferman-ı hümayun Kandiye kadısı ve Girit defterdarına hitaben gönderilmiştir.⁴⁹

⁴² RŞS, no. 60, s. 339.

⁴³ RŞS, no. 415, s. 174.

⁴⁴ RŞS, no. 48, s. 40.

⁴⁵ RŞS, no. 60, s. 246.

⁴⁶ RŞS, no. 3109, s. 133, RŞS, no. 415, s.100 ve RŞS, no. 48, s. 40.

⁴⁷ RŞS, no. 3109, s. 133.

⁴⁸ RŞS, no. 415, s. 445; RŞS no. 59, s. 178 ve s. 179.

⁴⁹ RŞS, no. 49, s. 32.

Kaptan-ı derya hassından olan Çamlıca reayasının da benzer bir durumla karşı karşıya kaldığı kaptan-ı derya vekilinin dilekçesinden anlaşılmıştır. Merkezden buna dair gönderilen emirde ellerindeki tezkerelere itibar olunmayıp yeniden tahsili kadı marifetiyle kesinleştirildiği takdirde cizyelerin iadesi istenmiştir.⁵⁰

Girit cizyesi 10 Şaban 1193 (23 Ağustos 1779) tarihinden itibaren, cizye kaleminden ayrılarak Girit defterdarlığı ile birlikte mukataa haline getirilmiş ve 1275 kuruş mu'accele ile malikâne olarak verilmiştir.⁵¹ Girit Adası'nda mukataaların malikâne olarak satılması 1721 yılından itibaren uygulanmaktadır.⁵² Ancak cizyenin malikâne uygulaması genel uygulamadan elli sekiz yıl sonra gerçekleşmiştir. Cizyenin de içinde yer aldığı malikânenin yarı hissesi Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Numan Paşa'ya, diğer yarısı ise Divan-ı Hümayun hocalarından Derviş Efendi ve kardeşi Abdülkerim Efendi'ye verilmiştir. Malikânegiler, yapılan düzenleme ile her sene bu mukata'ayı kendileri iltizama vermişlerdir.⁵³ Numan Paşa'nın 1794 yılında ölümüyle malikânenin yönetimini bu yıl için Numan Paşa'dan iltizamı alan Aziz Ali Efendi devralmıştır.⁵⁴

Girit cizyesinin defterdarlık ile birlikte iltizama verilmesi, adada zaman zaman yakınmalara neden olmuştur. Kandiye Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa 1788 yılında merkeze gönderdiği arzında adada cizyenin iltizam yoluyla malikâne olarak yönetilmesinin hazineyi kayba uğrattığından söz etmektedir. Önerisi, adada cizye yükümlülüğünün belirlenmesi amacıyla yeniden sayım yapılması ve mukataanın "... *hademe-yi Devlet-i Aliyyelerinden ol havâlinin tavr ve tabi'atına vâkıf, sâdık bir kimesneye emâneten ...*" verilmesidir.⁵⁵ Ancak bu önerinin merkezde pek itibara alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira Numan Paşa'nın malikâne olarak zabtı, ölümüne kadar devam etmiştir.

⁵⁰ RŞS, no. 415, s. 154; RŞS, no. 3112, s. 63; RŞS, no. 46, s. 41. Çamlıca reayasının cizye talebiyle rencide edilmemesine ilişkin bu ferman suretine Kandiye kadı sicillerinde de rastlanmaktadır. Bkz. *Ierodikiu İrakliu Tritos Kodikas (1669-1673 ke 1750-1767)*, Edit. Elizabet Zachariadou, Vikelea Dimotiki Vibliatiki, İraklion 2003, s. 442.

⁵¹ BOA, Cevdet Maliye, no. 31063.

⁵² Ayşe Nükhet Adıyeke, "Farming out of Mukataas as Malikane in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case" *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840* (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss. 233-242.

⁵³ BOA, Cevdet Maliye, no. 31063.

⁵⁴ BOA, Cevdet Maliye, no. 19609.

⁵⁵ BOA, Hat.0025.14549.00001. Cezar da cizyenin malikânelere rabt edilmiş olmasının şikayet konusu olduğunu, malikânegilerin çeşitli suiistimallere aracı olduğunu belirtmektedir. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi - XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yay. İstanbul, 1986, s. 147.

Yüzyıl boyunca gerçekleşen cizye uygulamalarında cizyenin taksitlendirilmesi öne çıkan bir husustur. 1727 tarihli düzenlemeyi içeren fermanla adada cizye tahsilinde taksit uygulamasının ilk kez gündeme geldiğini tespit edebiliyoruz. Bu durum fermanla şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“...işbu sene-i mübârekde dahi cizyedarlardan peşin alınmayub ve mâl-ı cizye dahi kendilerinden dört taksit ile tahsil olunmak üzere olmağla cizyedar dahi re’aya fukarasından def’aten talep ve tahsil ile rencîde ve ta’addi eylemeyip def’aten edâya kudreti olanlardan ma’adası dört taksit ile cem ve tahsil eylesesiz ve cizyedarlar dahi mâl-ı cizyeyi dört taksit ile edâ eyleyip taksit şurûtun üzere vakt ü zamanyla Hazine-yi ‘Amireye teslim eylediklerinde anlardan dahi def’aten talep olunmaya...”⁵⁶

Hazinenin zaman zaman doğan acil nakit ihtiyacı nedeniyle cizyedarlardan bir sonraki yılın cizye karşılığı bir miktar peşin akçe talep eden merkezî yönetim, kalan kısmını taksitlendirdiğini ve reyanın da aynı minval üzere taksitle ödeyebileceğini ilan etmiştir. Örneğin 1735 tarihli fermanla bu husus şu ifadelerle belirtilmiştir:

“...iş bu sene-yi mübarekede şark cânibi sefer tarikiyle Hazine-yi ‘Amiremin masârif-i kesiresi olup ziyâde hazine tedâriki mühim ve muktezi olmağla hadd-i i’tidal üzere cizyedarlardan birer miktar peşin alınub ve maişet te’mîn ve sair bahâne ile bir akçe ve bir habbe alınmayub ve aldırılmayub ancak cizye cibâyetini deruhde dahi şurût-u berattan hâric bir akçe ve bir habbe almak ve re’âyâ fukarasına bir gûnâ zulm ve ta’addi etmek ihtimalleri olur ise bilâ-aman cümleleri tertib olunmak üzere hatt-ı hümayun asâlet makrunum sâdır olub asl-ı mâl-ı cizye dahi kendilerinden dört taksit ile tahsil olunmak emrim olmağla cizyedarlar dahi re’âyâ fukarasından def’aten talep ve tahsil ile ve şurût-u beratdan ziyâde metalibesiyile rencîde etmeyib ayında ve ruzunda def’aten edaya kudreti olanlardan maadası dört taksit ile cem ve tahsil eyleyeler cizyedarlar dahi mal-ı cizyeyi dört taksit ile eda eyleyüb taksit şurûtu üzere vakit ve zamanyla hazine-yi Âmireme teslim eylediklerinde sonra anlardan dahi def’aten talep olunmayub ...”⁵⁷

18. yüzyıl boyunca Girit Adası’nda cizye pratiği, toplumsal ve ekonomik bazı etkilere yol açmıştır. Cizye cibayetinde öncelikli olarak gözetilen kıyas bir önceki yılın cizye miktarının altına düşülmemesidir. Fermanlarda ve diğer hükümlerde sık sık bu hususun altı çizilmektedir. Ancak zaman içinde ortaya çıkan bazı sıra

⁵⁶ RSS, no. 48, s. 42.

⁵⁷ RSS, 415, s. 263 (devamı s. 8)

dışı olaylar bir önceki yıla kıyasla cizye miktarının azalmasına yol açabilmektedir. Örneğin 1730 yılında adada veba salgını yaşanmış ve cizye evrakının zamanında dağıtımı mümkün olamamıştır.⁵⁸ Yine Girit Defterdarı Ali Efendi merkeze ilettiği arzında “*cezîre-yi mezbûrenin bazı mahallerine müstevlî olan hastalık sebebiyle*” H.1153 (1740-41) yılı cizyesinin önceki yıla kıyasla daha az olmasının kaçınılmaz olacağını belirtmektedir.⁵⁹

Cizye tahsilinde gerek merkez bürokrasisinin, gerekse yerel otoritelerin sıkça karşılaştığı sorun, muafiyet talepleri ve iddialarıdır. 18. yüzyılın başından itibaren cizye muafiyetleri yeniden düzenlenmiştir.⁶⁰ Ayrıca din adamlarının muafiyetleri hususunda da daha önce sözünü ettiğimiz gibi 1692’ye kadar devam etmiş olduğu ve bu tarihte ilan edilen fermanla din adamları yıllık maktu’ cizye ödemekle yükümlü tutulduğu anlaşılmaktadır. Gayrimüslim din adamları 1694 de tümüyle diğer reaya gibi bireysel olarak cizye yükümlüsü haline getirilmişlerdir.⁶¹ Bu yükümlülük 18. yüzyıl boyunca ilan edilen düzenlemelerde “... *bazı esbâba binâen defterden ifraz ve maktu’ olanlar ve gerek rahib ve patrik ve kasis(keşiş) ve bir tarik ile ellerine berat alub tercümanlık ve müstemellik ve mu’afiyet iddiâsında olanlar bil-cümle ref’...*” olunmuştur cümleleriyle tekraren belirtilmiştir. Yanı sıra her biri kendi başına bir birim olan manastırlardan cizye toplama işlemi 1698 yılından itibaren papazlar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.⁶²

Adada cizyenin Girit defterdarı ve onun adamları tarafından toplandığını ve her sancak ve nahiyeleri için ayrı kişiler görevlendirildiğini yukarıda örneklemiştik. Bu görevlendirme sadece o sancağın ve bağlı nahiyelerinin reayası cizyesi ile sınırlı tutulmuş ve iskelelerde bulunan tüccar sefineleri ve gemici taifesi ile manastırlarda bulunan rahiplerden cizye toplama işlemi ayrı düzenlenmiştir. Örneğin cizye cibayeti için Resmo’ya gönderilen tüm emir ve buyruclularda Arkadi Manastırı ile Milopotamu nahiyesi manastırları Resmo’da cizye tahsili için görevlendirilen kişinin yetki alanı dışında bırakılmış ve bu durum her emirde tek-

⁵⁸ BOA, İE SH. No. 2-191.

⁵⁹ BOA, Cevdet Maliye, no. 28390.

⁶⁰ RŞS, no. 413, s. 102.

⁶¹ Balta ve diğerleri, “The Poll Tax in the Years of the Cretan War ...”, s. 343.

⁶² Bkz. Yukarıda 1698 tarihli düzenleme RŞS, no.413, s.102. Nedkoff Cizye hususunda rahiplere özel bir uygulama olduğundan söz eder. Eğer bunlar geçimlerini sadece kendilerine sağlanan hibelerle gerçekleştiriyorsa cizyeden muaf tutuluyorlardı. Fakat zengin manastırlarda yaşadıkları takdirde Manastır reisi olan Başrahip her bir papaz için cizye ödemekle yükümlüydü. Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye ...”, s. 611. Bu durum Manastırlarda cizye toplama işleminin defterdar görevlisinin yetki sınırları dışında bırakılmasını açıklamaktadır.

rar edilmiştir.⁶³ Din adamlarından cizye alınması, özellikle bu tahsilatın hangi sınıf düzeyinde yapıldığı zaman zaman manastırlarda yakınmalara yol açmıştır. Örneğin 1719’da Arkadi Manastırı rahipleri manastırlarının yol üzerinde olduğundan ve masraflarının çokluğundan yakınarak tümünün cizyelerinin ednâ düzeyinde toplanmasını talep etmişlerdi. Ancak yapılan incelemede manastırın yoldan içerde olduğundan başka mallarının ve gelirlerinin diğer manastırlardan fazla ve rahiplerinin de varlıklı olduğu tespit edildiğinden bu istek geri çevrilmiştir.⁶⁴

Bunun dışında cizye muafiyeti uygulaması klasik sistemin sınırları içinde tanımlanmış, kadınlar ve çocuklar ile vücudunda belirgin bir engeli olanların, fakir ve iş göremeyecek kadar güçten düşmüş hastaların (felçli) ve yaşlıların muafiyetinin altı çizilmiştir.⁶⁵ Girit’in fethi sırasında yararlılık gösterenlere tanınan bireysel muafiyetler ise yine anlaşıldığı kadarıyla 1698 tarihli düzenleme ile ortadan kaldırılmış ve “...*bir tarikleyedlerine berat alub muafiyet iddiasında olanlar bi’l-cümle ref’...*” olunduğu bu fermanla ve bundan sonra yayınlanan diğer üç düzenlemede de aynen kaydedilmiştir.⁶⁶

18. yüzyılda konsolosluk görevlileri ve onlara tabi olan hizmetkârlarının muafiyeti hususunda zaman zaman karışıklıklar ortaya çıktığı izlenmektedir. Örneğin 1740 yılı Nisan ayında Girit’teki mutasarrıf kadı ve cizyedarlara hitaben Mora’da bulunan Fransız tercümanının ve ona tabi hizmetkârlarının ellerinde bulunan berat gereği cizye talebiyle rahatsız edilmemesi konusunda özel bir emir gönderilmiştir.⁶⁷ Bu ve benzeri karışıklıkların önlenmesi ve konsolosluk muafiyetlerinin bir sisteme bağlanması amacıyla konsolos görevlilerinin ve tercümanlarının muafiyeti ise 1764 yılında Girit’e özel ilan edilen bir fermanla düzenlenmiştir. Fermanla;

“...Devlet-i ‘Aliyyemle musafât üzre olan düvel-i nasârî taraflarından memâlik-i mahrusam iskelelerine amed şud eyleyen sefâin ve re’âyâların umurlarını rü’yet için nasb olunan konsoloslar şurût-u ahidname-yi hümâyun mucibince kendi cinslerinden olub re’âyâ taifesinden konsolos olursa yedinde olan konsolosluk beratı ahd ve Der ‘Aliyye’ye irsâl ve fımabad re’âyâ misillü üzerlerine edâsı lazım gelen cizye-i şer’iyye ve

⁶³ Bkz. RŞS, no. 60, s. 339; RŞS, no.415, s. 174; RŞS, no. 3109, s. 107.

⁶⁴ Nuri Adıyeko, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları”, *Bellelen, Cilt: LXXIX, Sayı: 285, Ağustos 2015, s. 582.*

⁶⁵ RŞS, no. 413, s. 102, RŞS, no.48, s.41, RŞS, no.415, s. 263, RŞS, no. 49, s. 36.

⁶⁶ RŞS, no. 413, s. 102. 1692 yılında hâlâ Hanya muhasarası sırasında Osmanlı askerlerine yardım eden Resmo sakinlerinden Piyaki nam zımminin cizyeden muaf olduğuna ve müdahale olunmamasına dair kayda rastlanmaktadır. Bkz. RŞS, no. 416, s. 22.

⁶⁷ RŞS, no. 415, s. 428.

tekâlif-i örfiyeden hissesine düşen tekâlifi edâ etdirilmek ve düvel-i nasâri taraflarından ehl-i zimmetden konsolos var ise isim ve şöhretleriyle Der 'Aliyye'me ilam..."

olunması emredilmiştir.⁶⁸ Ayrıca yapılan düzenleme ile

"...yedlerinde selâtin-i eslâf tuğrasıyla ma'mun bulunan evâmiri konsoloslar hizmetkârlarına verip birer mahalle gönderip muafiyet iddiâsında olup ve konsolosların hizmetkârları yine kendi cinsinden olduğu surette cizye ve tekâlif talebi iktîza eylemeyüb lâkin ehli- zimmet re'âyâdan oldukları halde kendilerinden cizye ve tekâlif alınmak iktîzâ eylediğin..."

özellikle vurgulanmıştır.⁶⁹ Buna göre anlaşma şartları gereğince ülkelerin kendi vatandaşlarından olan konsolosların cizyeden muaf olduğu belirtilmiştir. Ancak reaya tairesinden olup ellerinde konsolosluk beratı olanların yükümlü oldukları cizyeyi ödemeleri gerektiği emredilmiştir. Yine benzer şekilde konsolosluk görevlileri de eğer kendi milletinden ise muaf olup, değilse cizye ödemeleri gerektiği vurgulanmıştır. Tercümanlara kendileri, çocukları ve iki nefer hizmetkârları için muafiyet sınırlaması olduğu belirtilerek bundan fazla yanında olanlara muafiyet verilmeyeceği ifade edilmiştir. Aynı fermada Sultan III. Mustafa'nın cülusundan sonra reaya elinde olan tüm konsolosluk ve tercümanlık beratlarının yenilendiği ve kendinden önce verilen berat ve tezkerelerin kesinlikle hükümsüz olduğu ilan edilmiştir.⁷⁰

Muafiyet konusunda yüzyılın sonunda ortaya çıkan bir başka problem Fransız tebaası ile evlenen reaya kızlarından doğan çocukların durumudur. Bu husus 22 Ağustos 1792 tarihinde Hanya cizyedarının Hanya'da mukim müstemin Mişel ile Corciyo ve Yanni adlı iki evladından cizye talebi nedeniyle Fransız elçisinin başvurusu üzerine açığa kavuşturulmuştur.

"...Müste'min ile re'âyâ kızlarından tevellüd eden evlâdları eğerçi hasbü'ş-şer' re'âyâ-yı Devlet-i 'Aliyye'den ma'dûd olmak iktîzâ edip lakin şimdiye dek dostluğa hürmeten o makûlelerden ıgmâz olunmuş olmakla onlardan kemâfi's-sâbık ıgmâz ile şimdiye dek tevellüd etmiş olanlar ve şimdiye dek re'âyâ kızlarıyla izdivâc etmiş bulunanları ve bundan sonra tevellüd edenler dostluk ve safvete binâen müste'min farz olunup..."

⁶⁸ RŞS, no. 49, s. 35.

⁶⁹ RŞS, no. 49, s. 35.

⁷⁰ RŞS, no. 49, s. 35.

ifadeleriyle bu durumun Fransa’ya özgü bir görmezden gelme ve iyi niyet göstergesi olduğu da açıkça ifade edilmiştir.⁷¹ Yine 1797 yılında Fransız elçisi, iki ülke arasındaki ahitname mucibince Osmanlı coğrafyasında oturan bekar Fransız tacirlerinin cizye talebiyle rahatsız edilmemesi amacıyla başvuruda bulunmuştur. Başvurunun gerekçesi Hanya’da ticaretle uğraşan Fransız tacir Nikola Esponti ve kardeşi Jan Esponti Hanya cizyedarı tarafından cizye talebine maruz kalmış olmasıdır. Bu durum ahitnamedeki maddenin yeniden gündeme taşınmasını sağlamıştır.⁷²

Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Girit’te de vakıf köylerinden cizye tahsili vakıf yönetimi ile merkez idaresi arasında zaman zaman anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa döneminde Osmanlı genelinde cizye tahsilatında 1691 reformunun vakıf köylerdeki maktu’ cizye uygulamasını da yeniden düzenlediği anlaşılmaktadır. M. Kiel 16. yüzyılda Bulgaristan’da bazı vakıf köylerinde vakfın giderleri için “ziyade cizye” adıyla fazladan cizye toplandığını örneklendirmektedir. Ancak bu uygulamanın 1691 reformundan sonra kaldırıldığını kaydetmektedir.⁷³ Girit’te de 1698 yılında ilan edilen cizye düzenlemesinde tüm muafiyetlerle birlikte vakıf köylerindeki maktu cizye uygulamasının kaldırıldığı “...*Memâlik-i mahrusamda evkaf kura’larında sâkin ehl-i zîmmetden selâtin-i azam ve vüzerâ-yı kiram ve mîrîrân ve sairlerinin havass ve ocaklıklarına ve voyvodalıklara dâhil ve bazı esbâba binaen defterden ifraz ve maktu’ olanlar... bi’l-cümle ref’...*” cümleleriyle ifade edilmiş ve sonraki üç düzenlemede de aynen tekrar edilmiştir.⁷⁴

Girit’te başlangıçta genel cizye uygulamasının dışında tutulan iki bölge Gazi Hüseyin Paşa vakfına bağlı İsfakiye nahiyesi ve tabi köyleri ile Fazıl Ahmet Paşa vakfına bağlı Resmo Sancağı Milopotamu nahiyesi Magaritis köyü ve Kandiye sancağı Monofaçio nahiyesi Ayavarvara, Ayatoma köyleridir. Gazi Hüseyin Paşa Girit’in fethine katılmış ve özellikle İsfakiye bölgesinde Osmanlı yönetiminin kurulmasına katkı sağlamıştır. “*Cezîre-yi mezkûrenin hîn-i fethinde kendisine temlik ve ühsan buyurulup bâdehu vakfiyyet eylediği*”⁷⁵ İsfakiye’de Osmanlı yönetiminin kurulması ve Gazi Hüseyin Paşa vakıfları hakkında S. Price ve diğerlerinin çalışması büyük çapta aydınlatıcı ve yol göstericidir.⁷⁶ Buna göre Hüseyin Paşa’nın ölümünden kısa bir

⁷¹ BOA, Cevdet Hariciye, no. 1612.

⁷² BOA, Cevdet Hariciye no. 1038 (2).

⁷³ Kiel, “Remarks on the Administration of the Poll Tax...”, s. 73.

⁷⁴ RŞS, no. 413, s. 102, RŞS, no. 48, s.41, RŞS, no. 415, s. 263, RŞS, no. 49, s. 36.

⁷⁵ BOA, Cevdet Evkaf, no. 922 (3).

⁷⁶ Price ve diğerleri, “Sphakia in Ottoman Census Records...”, ss. 69-99.

süre önce kurulan vakıf, İsfakiye ve bağlı on bir köyün yıllık maktu 5.000 kuruş cizye gelirleri ile birlikte tüm gelirlerinin Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere tahsis edilmesini içerir.⁷⁷ Gazi Hüseyin Paşa'nın vefatı ile vakıf yönetimini önce oğlu Mehmet Ağa, ardından da 1762'de Fatma Sultan devralmıştır.⁷⁸

Vakfın şartları gereğince İsfakiye ve bağlı köylerin cizyesi maktu olarak vakıf görevlileri tarafından toplanmaktadır. Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz düzenleme doğrultusunda 1692 yılından itibaren Gazi Hüseyin Paşa Vakfı dahilinde olan İsfakiye cizyesinin de evrakla toplanması girişimi söz konusu olmuştur. Maktu cizye yerine ale'r-ru's (kişi başına) toplanması ve evrak dağıtımı işlemi bölgede büyük tepki görmüş ve uzun süre uygulanamamıştır.⁷⁹ 1745 yılında vakfın cizyesi için yeniden bir düzenleme yapılmış ve dağıtılacak evrak sayısı 136 âlâ, 1085 evsat ve 136 ednâ olmak üzere 1357 nefer ve toplanacak cizye miktarı da 7499 kuruş olarak belirlenmiştir.⁸⁰ H.1159 (1746) yılından itibaren uygulanacak bu düzenlemenin ilk ödemesi iki taksit halinde gerçekleştirilmiş ve Ocak 1747 tarihi itibarı ile tamamlanmıştır.⁸¹

Vakfın kuruluşunda 5000 kuruş olarak belirlenen⁸² maktu cizyenin 7500 kuruşa yükseltilmesi büyük bir baskı yaratmış, İsfakiye reayası bundan kurtulmak için toprağını terk ile yakınlardaki adalara özellikle Gavdos Adası'na kaçmaya başlamışlardır. 1760 yılında İsfakiye nahiyesinin ileri gelenlerinin İstanbul'a giderek bu artışa itiraz ettikleri ve vakfın kuruluşundaki sisteme geri dönmeyi talep ettikleri anlaşılıyor.⁸³ İsfakiyelilerin ifadesine göre 1357 adet evrak Girit Defterdarı Rıdvan'ın yine o dönemde Darü's-sa'de Ağası Hacı Beşir Ağa ile birlikte kurdukları bir düzenle zorla kendilerine kabul ettirilmiştir.⁸⁴ 1760 yılındaki bu başvuru sonuç vermiş ve H.1174 (1761) yılı başından itibaren İsfakiye reayasına mahsus 1357 adet cizye evrakının 400 adedinin İsfakiye nahiyesi reayasından, 340 adedinin adanın diğer bölgeleri reayalarından ve 614 adedinin ise "...sâir memâlik-i mahrûsa

⁷⁷ Price ve diğerleri, "Sphakia in Ottoman Census Records...", s. 77. Ayrıca bkz. BOA Cevdet Maliye no. 22573

⁷⁸ Price ve diğerleri, "Sphakia in Ottoman Census Records...", s. 82.

⁷⁹ BOA, Cevdet Maliye no. 22573 (2).

⁸⁰ BOA, Cevdet Maliye no. 22573 (3).

⁸¹ RŞS, no. 365, s. 79.

⁸² Tapu Tahrir Defteri no. 822'den aktaran Price ve diğerleri, "Sphakia in Ottoman Census Records...", s. 77.

⁸³ BOA, Cevdet Evkaf no. 922 (3).

⁸⁴ Aym belge.

cizyelerinden altmış bir aded iklâme-i mukâseme vechiyle zamm...” olunarak karşılanması planlanmıştır.⁸⁵

Cizyenin evrak ile ve kişi başına uygulanması İsfakiye’de cizye tahsilinde hemen her yıl aksaklıklara yol açmıştır. Bundan dolayı Vakfın şartları kapsamında Kutsal Topraklar’a ödenmesi gereken 5000 kuruş sürre ödeneğinin de uzun yıllar karşılanamadığı ve merkezde bulunan Haremeyn hazinesinden telafi edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁶

Benzer bir sorun da Fazıl Ahmed Paşa’nın Kandiye’de bulunan camisine vakfettiği üç köyün gelirlerinin toplanmasında yaşanmıştır. Buna göre Paşa, Kandiye’ye bağlı Monofaçio nahiyesinde Ayavarvara ve Ayatoma ile Milopotamu nahiyesinde Magaritis köylerinin gelirlerini bu caminin masraflarına ve ihtiyaç sahiplerine tahsis etmiştir.⁸⁷ Vakfın cizye gelirleri mütevelliler tarafından toplanarak vakfın gereklerine kullanılmakta iken yine 1691 düzenlemesi ile vakfa 396 adet evrak tahsis edilmiş ve karşılığında 1565 kuruş cizye ve 720 kuruş maaş ve masraf olmak üzere toplam 2285 kuruş cizye toplanması hükme bağlanmıştır.⁸⁸ 1763 yılında Girit defterdarlarının zaman içinde artan cizye yükümlüsünü tespit ve vakfa tahsis olunan miktardan fazla cizyeyi tahsil girişimleri de vakıf mütevellisi olan Özi Valisi Ahmed Paşa’nın engeliyle karşılaşmıştır.⁸⁹

18. yy.da Girit’te cizye uygulamasında kimi zaman reayanın kaçmak için geliştirdiği tekniklerle cizyeden kurtulma çabasına; kimi zaman da cizyedarların ve onlara aracılık eden kişilerin “*celb-i mal*” sevdasıyla fazladan cizye toplama çabalarına ve fazla evrak dağıtma girişimlerine tanık olmak mümkündür. Cizye uygulamasında gerek merkezden gönderilen emirlerde gerekse Girit defterdarlarının arzlarında sıkça vurgu yapılan husus, varlıklı reayaların yanlarında çoban, ter oğlanı, gulam ve bunun gibi çeşitli adlarla çalıştırdıkları ehl-i zimmetin cizyelerini ödemekten kaçınmalarıdır.⁹⁰ Diğer yandan yine varlıklı olup âlâ ve evsata müstahak olan bazı reayanın da kendi cizye tahsildarlarından evrak almayı hile ile yakkın çevredeki kazaların tahsildarlarından edna evrak aldıkları ileri sürülmektedir.⁹¹

⁸⁵ BOA, Cevdet Evkaf no. 922(2).

⁸⁶ BOA, Cevdet Evkaf, no. 17629(2).

⁸⁷ BOA, Cevdet Evkaf, no. 9899 (4).

⁸⁸ BOA, Cevdet Evkaf, no. 9899 (3).

⁸⁹ Aynı belge.

⁹⁰ RŞS, no. 415, s. 263, s. 254-255.

⁹¹ RŞS, no. 48, s. 41; RŞS no. 49, s. 36-37.

Kimi zaman reaya cizyeden kurtulmak için farklı yollara başvurmuştur. Bunlar arasında manastırlara ve limanda demirlemiş gemilere saklananlara rastlanmıştır.⁹² Hatta iskelede bulunan ecnebi gemilerine saklanmalarına yardımcı olan bizzat Resmo iskelesine mihattaracılık göreviyle tayin olmuş olan Karakazoğlu Osman'dır. Osman'ın reayadan otuzar kırkar para alıp gizlenmelerine yardımcı olduğu sabit olup görevden alınması emri Kandiyé divanından Resmo'ya gönderilmiştir.⁹³ Adada 1721 yılında başlayan malikâne uygulaması ile birlikte Girit cizyesinin 1779 yılında malikâne olarak tahsisinde kadar diğer başka malikâncilerin de cizye-güzar reayayı saklama girişimleri ortaya çıkmıştır. Adada malikâne sisteminin uygulanmaya başladığı H.1134 (1721-1722) yılı cizye cibayeti görevini üstlenmiş olan Girit Defterdarı Mehmet Efendi merkeze yazdığı raporunda pek çok cizye yükümlüsü reayanın malikâne mutasarrıflarına sığınarak cizye ödemekten kaçındığını belirtmektedir. Bu rapor doğrultusunda Kandiyé muhafızına ve Girit'teki tüm kadırlara hitaben kaleme alınan emirde bu gibi tavırların kesinlikle önlenmesi ve cizye tahsilinde cizyedara dışarıdan hiçbir şekilde müdahale olunmaması istenmiştir.⁹⁴

Adada reayanın temsilcisi konumunda olan kapudanların, kocabaşların, nevaahi ve kastel kethüdalarının da kimi zaman kendilerine ait olan cizyeyi reayanın üzerine yıkmak için çeşitli yollara başvurdukları anlaşılmaktadır. Kendi temsilciliklerindeki bölgelerin evrakını toptan alıp kendi vergilerini reaya üzerine taksim ettikleri en çok yakınma konusu olan hususlardandır.⁹⁵ Cizyedarların veya aracılık eden tahsildarların da sıkça menfaatleri için bazı usulsüzlüklere başvurdukları anlaşılmaktadır. Reayaya gizlice fazladan evrak göndermek⁹⁶, cizye dışında yazıcı akçesi, kolcu akçesi vb. adlarla çeşitli ödemeler talep etmek⁹⁷ en çok vurgu yapılan usulsüzlüklerdendir.

1785 yılında Hanya'dan Hanya cizyedarı Hasan Efendi hakkında gelen yolsuzluk ihbarı ise başlı başına yöneticilerin suiistimallerini ortaya koymaktadır. Mirmirandan Hanya Muhafızı Süleyman Paşa ve Hanya Kadısı, gelen şikâyetler doğrultusunda Hasan Efendi'nin reayaya baskı yaptığını, edna olanlara evsat ve evsat olanlara âlâ kâğıdı vermekle tehdit ettiğini bildirmişlerdir. Hasan Efendi

⁹² RŞS, no. 58, s. 93 ve RŞS no. 415, s. 100.

⁹³ RŞS, no. 3112, s. 60.

⁹⁴ RŞS, no. 62, s. 113. Malikane sisteminin özü gereği Malikâncilere sadece kadılar müdahale edebiliyorlardı. Ayşe Nükhet Adıyeke, Farming out of Mukataas as Malikane...",s. 235

⁹⁵ RŞS, no. 48, s. 41; RŞS no. 49, s. 36-37, RŞS, no. 415, s. 236; BOA, Cevdet Maliye no. 28390 ve no. 18463.

⁹⁶ RŞS, no. 48, s. 41; RŞS no. 49, s. 36-37.

⁹⁷ RŞS, no. 55, s. 163.

hakkında suçlamalar bundan ibaret de değildir. Ölenlerin ve başka yerlere kaçanların cizyelerini zorla köy kaptanlarından aldığı, gullamiye adıyla her köyden ayrıca para talep ettiği ve kırk elli adet cizye yükümlüsü olmayan çocuğa zorla cizye evraki verdiği de şikâyet başlıkları olarak bu raporlarda yer almıştır.⁹⁸ Merkezde reyanın bu şikâyeti gizlice araştırılmış ve Hanya kadısı ve naibler tarafından yapılan toplantılarda tamamen Hasan Efendi’ye yönelik ithamlar olduğu anlaşılmıştır. Hasan Efendi’ye yönelik bu suçlamalar tamamen Hanya Muhafızı Süleyman Paşa tarafından ortaya atılmış ve “...*mirmiran-ı mümâ-ileyh celb-i mal sevodasıyla bir keyfiyete mübâderet ve ol vehle cizyedâr-ı merkûmun aleyhine olarak kadı-yı mümâ-ileyhden cebren ve kahren i’lâm ahz ...*” ettiği tespit edilmiştir.⁹⁹

Sonuç olarak İslami gelenekten kaynaklanan ancak pratiğinde Osmanlı örfünün oldukça etkin olduğu “*cizye tarh ve tahsil*” Girit uygulamasında İmparatorluğun geneli için bir laboratuvar niteliği göstermektedir. Genel açıdan bakıldığında 18. yüzyıl boyunca Girit’te cizye uygulamasındaki değişimler ve hareketlilik bunun önemli bir göstergesidir. Çeşitli düzenlemeler Osmanlı coğrafyası genelinde uygulanmadan önce Girit’te tecrübe edilmiştir. Cizye yükümlülüğü yüzyıl boyunca ale’r-rus olarak tanımlanmış ve üç sınıf için evrak sayısı hemen her yıl önceden belirlenmiştir. Bu doğrultuda Girit’te cizye uygulamasında üç sınıf eşliğinin belirlenmesinde 18. yüzyıl boyunca süren bir belirsizlik olduğunu söylemek mümkündür. Buna karşın cizye yükümlüsü miktarında ve kişi başına yüklenen vergi yükünde belirgin bir tutarlılık ve artış söz konusu olmuştur.

Cizyenin Gazi Hüseyin Paşa’nın İsfakiye Vakfı örneğinde olduğu gibi Haremeyn sûrre akçesine gelir olarak tahsis edilmesi yine cizye uygulamasında çarpıcı bir örnektir. Aynı zamanda 1691 düzenlemesi ile vakıfların cizye gelirlerinin merkez hazineye alınması denemesi de Girit’teki vakıf köyler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Keza cizye gelirlerinin mukataa haline getirilerek malikâne olarak satılması uygulaması da Girit’in laboratuvar olma özelliğini pekiştirmektedir.

18. yüzyılda adada sıkça değişen uygulamalar, sınırlamalar veya kapsamalar çeşitli sosyal ve ekonomik etkenlere de zemin hazırlamıştır. Gerek reyanın cizyeden kurtulmak için göze aldığı riskler, gerekse ada idari sınıfının daha fazla kazanç amacıyla cizye uygulamasında yaptığı suiistimaller hem merkez kayıtlarına hem de yereldeki kadı tutanaklarına yansımıştır. Yine 18. yy. boyunca süren problemler manastırlardan ve vakıf köylerinden cizye alınmasıdır. Bu konu anlaşıldığı kadarıyla 19. yy.a da miras kalmıştır. 19. yüzyıla uzayan tartışmalardan biri de muafiyet konusu; özellikle de Tercümanların ve elçi hizmetkârlarının muafiyeti sorunudur.

⁹⁸ BOA, Cevdet Maliye, no. 7014 (2).

⁹⁹ BOA, Cevdet Maliye, no. 7014 (3).

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cevdet Evkaf, no.922 / Cevdet Evkaf, no.9899 / Cevdet Evkaf, no.17629

Cevdet Hariciye, no.1038 / Cevdet Hariciye, no.1612,

Cevdet Maliye, no.7014 / Cevdet Maliye, no.9450 / Cevdet Maliye, no.18463
/ Cevdet Maliye, no.19609 / Cevdet Maliye, no.22573 / Cevdet Maliye,
no.26538 / Cevdet Maliye, no.28390 / Cevdet Maliye, no.31063.

Hat.0025.14549.00001.

İE SH. No.2-191

MAD-d no.4236

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Girit (Resmo) Şer'iyeye Sicilleri

RŞS, no.46 / RŞS, no.48 / RŞS, no.49 / RŞS, no.55 / RŞS, no.56 / RŞS, no.58
/ RŞS, no.59 / RŞS, no.60 / RŞS, no.62 / RŞS, no.365 / RŞS, no.413 /
RŞS, no.415 / RŞS, no.416 / RŞS, no.3109 / RŞS, no.3112.

Araştırma Eserler

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, c.1, Kanaat Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul 1327.

Adıyeke, Ayşe Nükhet, “17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriyeye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm”, *XIV. Uluslararası Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül 2002 – TTK, Ankara 2006, ss: 557-568;

———, “Farming out of Mukataas as Malikane in Crete in the Eighteenth Century: The Rethymno Case” *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840* (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno, 2008, ss.233-242.

Adıyeke, Nuri, “Multi-Dimensional Complications of Conversion to Islam in Ottoman Crete”, *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840* (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006), ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, pp.203-209.

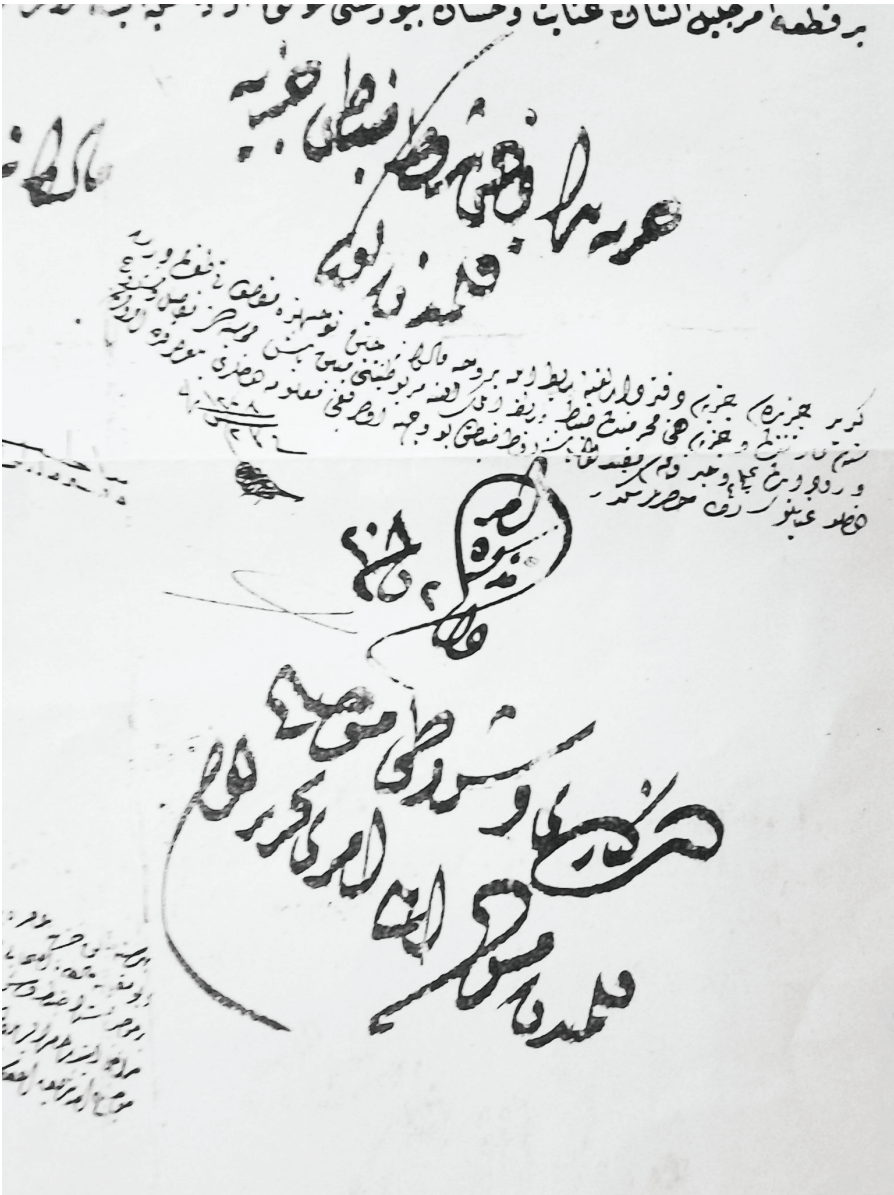
———, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Resmo (Girit) Manastır Vakıfları”, *Belle-ten*, Cilt: LXXIX, Sayı: 285, Ağustos 2015, s.559-587.

Balta, Evangelia, Adıyeke A. Nükhet, Adıyeke Nuri, “The Poll Tax in the Years of the Cretan War (Symbol of Submission and Mechanisms of Avoidance)”, *Thesavrimasta, Bollettino dell'Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini*, Venezia 31, 2001, ss. 323-359.

- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi - XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yay. İstanbul, 1986.
- Çağatay, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, Ankara, 1947, ss.483-511.
- Gülsoy, Ersin, "Osmanlı Tahrir Geleneğinde Bir Değişim Örneği: Girit Eyaleti'nin 1650 ve 1670 Tarihli Sayımları" *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, ed. Kemal Çiçek, SOTA-Yeni Türkiye, Haarlem - Ankara: 2001, ss.183-203.
- , "The Legal and Economic Status of the *Reaya* of Crete During Ottoman Rule (1645-1670)", *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, ss. 49-67.
- , *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2004.
- Ierodikiu İrakliu Tritos Kodikas (1669-1673 ke 1750-1767)*, Edit. Elizabet Zachariadou, Vikelea Dimotiki Vibliatiki, İraklion 2003.
- İnalçık, Halil, "Djizya", *Encyclopaedia of Islam*, C. 2, 2nd edition, Leiden, 1965, ss. 562-566.
- Kiel, Machiel, "Remarks on the Administration of the Poll Tax (Cizye) in the Ottoman Balkans and Value of Poll Tax Registers (Cizye Defterleri) for Demographic Research", *Etudes Balkaniques* 70.4: 1990, ss.70-104
- Nedkoff, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş vergisi)", Çev. Şinasi Altundağ, Belleten, Cilt VIII, Sayı 32 – TTK, Ankara, I. Teşrin 1944, ss.599-652.
- Özel, Oktay, "Avarız ve Cizye Defterleri" *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, eds. Halil İnalçık, Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, ss. 35-50.
- Pamuk, Şevket, *Monetary History of the Ottoman Empire*, Port Chester, Cambridge University Press, NY USA 2000.
- Price, Simon R. F., Rackham Oliver, Kiel Machiel, Nixon Lucia, "Sphakia in Ottoman Census Records: A Vakıf and Its Agricultural Production" *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840 (Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006)*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, Rethymno: 2008, s. 69-99.

Sariyannis, Marinos, “Notes on the Ottoman Poll-Tax Reforms of the Late Seventeenth Century: The Case of Crete”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54:2011, ss. 39-61.

Triandafillidou, Yollanda, *To Emproi ke i İkonomia tis Kritis 1669-1795*, Iraklion 1988.

BO4 Cevdet Maliye no.31063 Girid cizyesinin ber-vech-i malikâne zabtı hakkında.